

کلیدواژه‌ها: یادگیری خط، خوش‌نویسی، سیاه قلم، مشق نظری، مشق قلمی.

مقدمه

آموزش خوش‌نویسی یکی از دو بخش مهم کتاب «هنر» در دوره‌ی راهنمایی تحصیلی است. اختصاص زمان محدود به تدریس این کتاب به میزان یک زنگ درسی، معلمان هنر را بر آن می‌دارد که از حداکثر توان خود برای آموزش پایه‌های اصلی هنر خوش‌نویسی بهره‌گیری لازم را به عمل آورند و مقدمات لذت بردن دانش‌آموزان این دوره‌ی تحصیلی را از هنر ارزشمند خوش‌نویسی به عنوان یک هنر تجسمی اصیل و بومی فراهم کنند؛ هنری که در این مقطع سنی علاوه بر بالا بردن هوش بصری، می‌تواند یکی از استوانه‌های اصلی برای حفظ هویت فرهنگی باشد.

در این نوشتار سعی بر آن بوده است که با ارائه‌ی برخی از نکات کلیدی و تأثیرگذار در چرخه‌ی یادگیری خوش‌نویسی و آموزش خط به دانش‌آموزان چپ دست، نوعی آمادگی فکری و عملی در معلمان و مدرسان فراهم شود. به علاوه، تلاش بر این بوده است که سادگی در بیان مفاهیم لحاظ شود. این نکات و روش‌ها را می‌توان با استفاده از توانایی معلمان ارجمند هنر در سطح کشور، بسط و گسترش داد و به غنا و قوت مطلب کمک کرد. لذا آنچه در این مقاله آمده، در واقع سرفصلی است برای ایجاد انگیزه‌ی بیشتر در تدریس هنر خوش‌نویسی. امید است مورد توجه قرار گیرد و فرهنگیان و خوانندگان محترم، نسبت به ارائه‌ی راهنمایی‌های سودمند و نقد و نظرهای راه‌گشا، اهتمام لازم را به عمل آورند.

مشق نظری

مشق نظری از ارکان یادگیری در خوش‌نویسی به شمار می‌آید. استادان هنر خوش‌نویسی در اهمیت مشق نظری و یا به عبارت دیگر، نگاه کردن به حروف و کلمات، سفارش‌ها و توصیه‌های بسیاری کرده‌اند. شایع‌ترین آن‌ها، اختصاص زمان بیشتری برای نگاه کردن به مشق قلمی یا نوشتن در خوش‌نویسی است. اما یک مطالعه‌ی نظری مطلوب، چگونه باید انجام شود؟ اگر تمرکز را به مفهوم جمعیت حواس و دوری از نگرانی و اضطراب تلقی کنیم،

به راحتی انجام مطالعه‌ی نظری روی حروف، کلمات و الگوهای مناسب در خوش‌نویسی عملی خواهد شد. در این مرحله، مراد اصلی از مطالعه‌ی نظری به یادسپاری شکل و شمایل حروف و کلمات و نحوه‌ی قرار گرفتن آن‌ها در کنار هم است. به

دانش‌آموز و هنرجوی خوش‌نویسی باید توجه داد که با چشم و قدرت بینایی خویش - که به استناد تحقیقات،

بسربرداری

قرارگیری سطور نسبت به هم، از موضوعات مشق نظری است. و هنرجو با طرح سؤالاتی درباره این موارد، به یافتن پاسخ آن‌ها می‌پردازد. پاسخ‌ها را حالت‌های متفاوت حروف و کلمات، به عنوان ابزار اصلی، در اختیار او می‌گذارند. اگر بنا بر یک تلقی دیگر، مفهوم مشق نظری را ورود شکل و هیئت کلمات به ذهن بدانیم، وظیفه‌ی هنرجوی خوش‌نویسی مشخص می‌شود و او هدف نهایی از این کار اساسی را در می‌یابد. حال باید دید که چنانچه انگیزه‌ی لازم به عنوان محرک اصلی در کنار تمرکز آماده شود، یادگیری مطلوب در چه حالتی و چگونه رخ می‌دهد. در این مسئله، عامل زمان برای یادسپاری نقش مهمی دارد.

۷۵ درصد یادگیری از آن طریق صورت می‌گیرد- فضای موجود در یک سطر را کاوش کند. سیاهی و سفیدی (سواد و بیاض) صفحه را به دقت در نظر بگیرد و نسبت قرار گرفتن حروف و کلمات را در کنار هم

زمان یادسپاری

یادسپاری در خوش‌نویسی همان ورود و نفوذ کلمات والگوهای مناسب خط(با ویژگی‌های آن‌ها) به ذهن هنرجوست. در خصوص زمان یادسپاری روان‌شناسان یادگیری ثابت کرده‌اند که زمان مطالعه برای بیشتر شکل‌های «یادسپاری» باید کوتاه باشد و توزیع یادسپاری باید تا آنجا که ممکن است، در مدت درازتری انجام گیرد.

هم‌چنین باید در نظر داشته باشیم، اقتضای هنر خوش‌نویسی و امر یادگیری آن، به کار بستن «اصل تداوم و استمرار در تمرین» است که در فواصل زمانی مناسب باید انجام گیرد. مطالعه‌ی نظری نیز باید به تناوب و با فاصله در ساعات روز انجام شود و بعد همین برنامه در روزهای هفته استمرار یابد. چنانچه در مرحله‌ی مشق نظری، با به کار بستن توصیه‌های مذکور آمادگی ذهنی لازم دست داد، باید در نظر داشته باشیم که این مقدمه‌ای برای رسیدن به نتیجه‌ای مهم در یادگیری محسوب می‌شود که همان آمادگی برای نوشتن یا مشق قلمی است.

مشق قلمی

مشق قلمی، جزئی از فرایند یادگیری خط است. در اصل، به تصویر کشیدن یافته‌ها و اندوخته‌های ذهنی حاصل از مشق نظری است و در واقع، آزمایشی برای این که ببینیم، مطالعه و مشق نظری تا چه اندازه تحقق

به خاطر بسپارد.

جست‌وجوی نظام‌های موجود در قطعات خط و فرود و فراز کلمات آن‌ها و نحوه‌ی

یادگیری تهربخش
زمانی است که
مشق قلمی در
ادامه‌ی مشق
نظری بدون
وقفه انجام
پذیرد

محمدعلی اشرفی

سیاه‌مشق پاسخ به نیازهای خوش‌نویسی است که طی آن، با دقت شدن به جزئیات حروف و کلمات و تکرار آن‌ها، راه را برای رسیدن به شکل نهایی و مطلوب هموار و استوار می‌شود

یافته و باعث تغییر در اثر زبانه‌ی قلم علاقه‌مند به آموزش خوش‌نویسی شده است. اما این مرحله از تمرین نیز ویژگی خاص خود را دارد.

بحث خود را در این زمینه با این سؤال آغاز می‌کنیم: تکرار و تمرین فعالانه یا مشق قلمی مطلوب در خوش‌نویسی چیست؟

مشق قلمی مطلوب

استادان سلف خوش‌نویسی اعتقاد داشتند که از یک تمرین خط، باید مشق نظری و مشق قلمی اختصاص روان‌شناسانه‌ی مهمی در این دستورالعمل ساده نهفته است: «یادگیری تفریح‌بخش زمانی است که مشق قلمی در ادامه‌ی مشق نظری بدون وقفه انجام پذیرد.» در روان‌شناسی این فرایند را به عنوان «بازسازی آموخته‌های ذهنی» می‌شناسیم. به همین دلیل تأکید می‌شود که همواره نوشتن پس از خواندن انجام شود. در خط و یادگیری آن اهمیت دارد که مشق قلمی بلافاصله بعد از مشق نظری صورت پذیرد. با این کار امر «یادداری» و یادسپاری و ثبت آموخته‌هایی که در اثر مشق نظری حاصل آمده است، پایدار و ماندگار می‌شود.

مطالعات بعدی خط نقاط مبهم و دشوار را برای هنر جویان آشکار که در اثر نوشتن و دشوار حروف در یادگیری‌های بعدی مورد توجه بیشتری قرار می‌گیرد و امر آموزش را به جلو می‌برد.

دیگر آن که ادامه‌ی مشق قلمی پس از مشق نظری نیست، بلکه این دو باید توأمان انجام شوند. یعنی حرکت از مشق نظری و انجام مشق قلمی و نهایتاً روشن شدن طرح حقیقی حروف و کلمات از طرح مبهم و تقریبی آن‌ها در ذهن هنرجو، به طوری که نقشی پایدار و دقیق در آن جا ثبت شود. در این جا سؤالات دیگری در ذهن به وجود می‌آید؛ از جمله این که:

- در تمرین از چه الگویی باید استفاده کرد؟
 - چگونه باید تمرین کرد؟
 - به چه اندازه باید تمرین کرد؟
- انتخاب یک کتاب رسم‌المشق (با در نظر داشتن

معیارهای استاندارد) و دقیق شدن در آن بسیار مفید است. این کار، ماده‌ی خام اصلی را برای مطالعه‌ی نظری به‌دست خواهد داد. یادسپاری «طرح کلی»

سرمشق بسیار اهمیت دارد و اصلی اساسی در این مرحله به مرحله‌ی خط است. نباید انتظار داشت که در تمرین، تمام نقاط دشوار و مبهم، و ظرایف و دقایق هنر خوش‌نویسی (خط نستعلیق) که دارای یک پیشینه‌ی ۶۰۰ ساله است، بر هنرجو و دانش‌آموز آشکار شود.

این هنر نیز همانند بسیاری از هنرهای دیگر، در طول زمان با تلاش‌های هنرمندان متعدد آن صیقل یافته و از ناهماهنگی‌های آن کاسته شده و در حال حاضر، به عنوان یک نظام هندسی نظم یافته و منسجم به جلوه‌پردازی و چشم‌نوازی رسیده است. بنابراین حوصله و پشتکار چاشنی اصلی یادگیری در خط است.

پس از کلی سرمشق، لازم است که با مشق قلمی چند بار از روی سرمشق نوشته شود. این طرح کلی عملاً در اجراء خود را به نمایش بگذارد. در این مرحله است که دقیق شدن به جزئیات و هر آنچه که در محث مشق نظری آمد، اهمیت می‌یابد. خوش‌نویسان در مورد دقیق شدن به جزئیات راه ارزنده‌ای را تجربه کرده و گوه‌های درخشنده‌ای از آن به ارمغان آورده‌اند که آن راه همان «سیاه‌مشق» است.

سیاه‌مشق نویسی

سیاه‌مشق پاسخ به نیازهای خوش‌نویسی است که طی آن، با دقت شدن کلمات و تکرار آن‌ها، راه را برای رسیدن به شکل هموار و استوار می‌شود. بی‌دلیل نیست که در کنار قطعات محدود سایر قالب‌های خوش‌نویسی، شاهد شمار کثیری از آثار سیاه‌مشق خوش‌نویسان طراز اول هستیم. حتی خوش‌نویسی چون میرحسین ترک (دوره‌ی قاجاریه، متوفی به سال ۱۳۰۰ ه. ق) به طور تخصصی در این زمینه کار کرده است. در دوره‌ی معاصر نیز، مرحوم استاد علی اکبرخان کاوه بیشترین قطعات خود را به سیاه‌مشق اختصاص داده است. قطعات سیاه‌مشق استادان حاکی از تلاش آنان در جهت گرم شدن

دست و آشنایی با اندازه‌ها و اقلام متفاوت است. به عبارت دیگر، برای آفرینش‌های هنری در عرصه‌ی خط است. اما باید اذعان داشت که سیاه‌مشق نویسی در فلسفه‌ی پیدایش خود، ربط وثیقی با تمرین، تکرار و یافتن برش‌های مناسب در دواپر و کلمات و کشیده‌ها داشته و دارد.

به وجود آوردن فضاهای دل‌نشین (فضاسازی با کلمات)، ترکیب‌های چشم‌نواز و سواد و بیاض‌های پسندیده از دیگر مزایای سیاه‌مشق نویسی به شمار می‌آید. سیاه‌مشق به مثابه کلیدی است که با آن راز سر به مهر خوش‌نویسی را باز می‌گشاییم. این بازگشایی و گره‌گشایی بسته به پشتکار و همتی است که خوش‌نویس به خرج می‌دهد.

تجربه‌اندوزی با اقلام متفاوت، آشنایی با ویژگی‌های هر قلم (غبار، خفی، کتابت، مشقی، جلی و کتبی)، تمرکز روی هر یک از دواپر و کشیده‌ها، و دقت بر حرکت‌های صعودی، از شگردها و چاشنی‌های تمرین است که عادت دیرینه‌ی خوش‌نویسان گذشته و حال به شمار می‌آمده است. شیوه‌ی مرحوم محمدرضا کلهر (۱۲۵۵-۱۳۱۰ ه.ق) در تمرین خط، توجه کامل به سیاه‌مشق بوده است. تمرکز روی یک سلسله از کلمات هم خانواده در یک دوره‌ی زمانی خاص به عنوان روش کار او در تمرین، مورد توجه خوش‌نویسان بعدی قرار گرفته است. بی‌مناسبت نیست اگر در این‌جا اشاره کنیم که تحول بنیادی در خوش‌نویسی و به ظهور رسیدن مکتبی جدید هنر، حاصل تلاش‌های مرحوم کلهر، و در اصل نتیجه‌ی سیاه‌مشق‌های مکرر و ریختن قالب‌های حروف کلمات متناسب با پدیده‌ی چاپ سنگی بوده است. مرحوم کلهر در شبانه‌روز بیش از ۱۶ ساعت را به تمرین و نوشتن می‌پرداخت و به سیاه‌مشق نویسی برای آماده‌سازی دست بسیار توجه داشت.

آستانه‌ی یادگیری در خوش‌نویسی

خوش‌نویسی به نخست‌یک مهارت خود خودی در گام عنوان امری اکتسابی یاد می‌کنیم. این نکته تأکید کرد که حاصل تمرین مداوم، پیشرفت تدریجی است. دو ستون اصلی این مهارت را مشق نظری

و مشق قلمی تشکیل می‌دهند. لازم به یاد آوری است که بعد مهارت و نقش و تأثیر آن در امر یادگیری خط، امری معلوم و مشخص است و مطرح کردن عنوان امری اکتسابی، به معنی نادیده انگاشتن زمینه و ذوق هنرجوی خوش‌نویسی نیست.

به همین شکل، رابطه‌ی هنرجو و دانش‌آموز با مدارس و معلم خط، در انتقال مطلوب مهارت خوش‌نویسی و طرز نگارش صحیح حروف و کلمات، از استاد به فراگیرنده مفهوم می‌یابد. هنرجوی خوش‌نویسی پس از انجام مشق نظری و نگارش سرمشق، آن را برای اظهارنظر و رفع معایب به معلم خود ارائه می‌دهد. معلم نیز با راهنمایی لازم، درست را از نادرست بازیابی و با تکرار استاندارد و شکل مطلوب کلمات، هنرجو را تعلیم می‌دهد. به این ترتیب، هنرجو به راه‌حل مسائلی که هنگام تمرین با آن‌ها روبه‌رو بوده است، دست می‌یابد، نقاط تاریک و مبهم، با اجزای متوالی معلم برایش روشن می‌شوند و به کنجکاو وی پاسخ داده می‌شود. در این حال، همان‌گونه که قبلاً نیز اشاره کردیم، مرحله‌ی یادگیری در حد «یادسازی» است. هنرجو برای ثبت و یادداری این اندوخته‌های ذهنی، بلافاصله و یا در کمترین فاصله‌ی زمانی، باید به بازسازی و «از آن خود کردن» نکات آموزشی بپردازد.

توصیه‌ی اصلی به هنرجوی خوش‌نویسی این است که راهنمایی‌های استاد را پس از رفع معایب و نوشتن سرمشق، هرچه سریع‌تر به کار بندد و با مطالعه‌ی نظری و قلمی، آموخته‌های کلاس را به مرحله‌ی «یادداری» برساند تا در مراحل بعد یادآوری آن‌ها عملی شود.

نگارنده که در ایام کلاس استاد بزرگوار تجربه‌ی روحی بارها برایش تکرار شد. معمولاً پس از دقت در حرکت قلم استاد، بسیاری از ابهامات و پیچیدگی‌ها برایش روشن می‌شد و احساس می‌کردم هرچه سریع‌تر باید به قلم دست ببرم و به تمرین بپردازم تا از این طریق، ثبت آموخته‌ها عملی شود. به این ترتیب باید گفت، نقطه‌ی اوج یادگیری در هنر خوش‌نویسی در یک تبادل دو جانبه بین هنرجو و مدرس همین قسمت است. هم‌چنین باید

به وجود آوردن فضاهای دل‌نشین (فضاسازی با کلمات)، ترکیب‌های چشم‌نواز و بیاض‌های پسندیده از دیگر مزایای سیاه‌مشق نویسی به شمار می‌آید

مشق قلمی، جزئی از فرایند یادگیری خط است. در اصل، به تصویر کشیدن یافته‌ها و اندوخته‌های ذهنی حاصل از مشق نظری است

جمع‌بندی
در جمع‌بندی این قسمت باید گفت: فرایند یادگیری خوش‌نویس، با آخرین حلقه‌ی زنجیره‌ی آن که همان «بازسازی نوشته» (سرمشق) است، کامل می‌شود. چنانچه خواهیم مراحل کامل یادگیری در خوش‌نویسی را به صورت نمودار نشان دهیم، مدل پیشنهادی آن‌گونه خواهد بود که در نمودار یادگیری خوش‌نویسی مشاهده می‌کنید.

تأکید کنیم که اگر این تمرین با تأخیر انجام شود و بین آخرین مطالب گفته شده و حروف و کلمات نوشته شده توسط استاد، با زمان آغاز تمرین فاصله‌ی زیادی واقع شود، حُسن اثربخشی آن در حاله‌ای از سؤالات جدید قرار می‌گیرد و تلاش‌های اولیه و کوشش‌های فکری بعد، تنها صرف آن خواهد شد که نقطه‌ی شروع کدام بوده است.

نگاه کردن در فواصل زمانی معین روزانه و استمرار در هفته

نمودار یادگیری خوش‌نویسی

